

I: Andreas Fayes store sagnsamlingsprosjekt

Andreas Faye, Norges første folklorist, tegnet på Holt i 1848. Tegning: Siegwald Dahl, Oslo Bymuseum

*En Sagnsamler er at ligne med en Botanicus,
der viden om samler Planterne, nedtegner hvor han fandt dem
og opbevarer dem saadansom han fandt dem.*

RA, Pa 15 Faye, pk. 19, Fe-VI 10 (legg nr. 13)

Dette sitatet fra Fayes samlinger får stå som motto for hvordan presten, historikeren og folkeminnesamleren Andreas Faye (1802-1869) så på sitt virke som sagnsamler og sagnutgiver. Faye hadde ingen ambisjoner om å fortelle som folket, men gjenga sagnene slik han var blitt fortalt muntlig fra informanter og/eller meddelt skriftlig fra andre. Han var ikke dikter, men sagnutgiver, og det er nettopp her hans styrke som Norges første folklorist ligger. Det er faktisk Fayes fortjeneste at det er mulig å utgi en bok som dette med rundt 100 tidligere, upubliserte sagn fra hans egne samlinger mer enn 150 år etter at de ble samlet inn første gang.

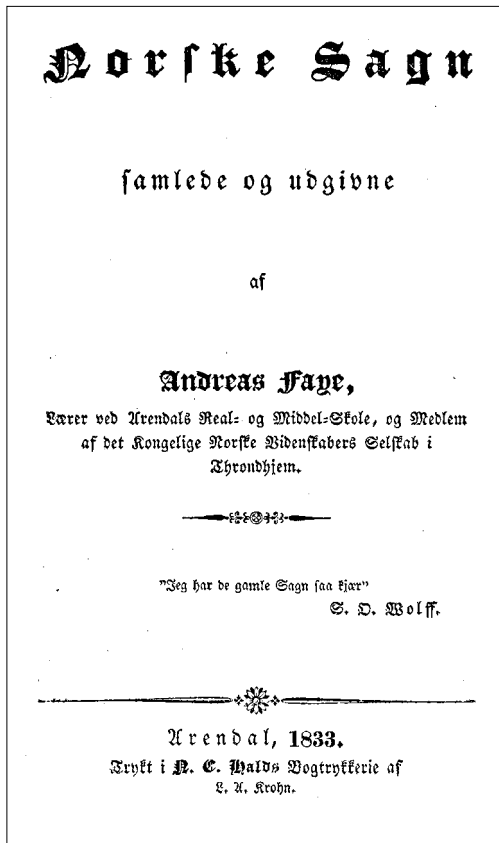
Andreas Faye var levende opptatt av historie og sagnfortelling hele sitt liv. I fortalen til den første utgaven av *Norske Sagn*, utgitt i Arendal 1833, beskriver han bakgrunnen for sitt store sagnsamlingsprosjekt slik:

Flere troværdige Folks Forsikkring, at man i deres Barndom hørte baade gamle Viser og Sagn, som nu ere aldeles glemte; den Erfaring, at den tiltagende Almueoplysning ei alene medfører Overtroens Udryddelse, men ogsaa Sagnenes Glemsel, og den Interesse, som disse vidunderlige Toner om en Verden, som vi ikke kjende, fra en Tid, der længst er forsvunden, have for mig, lige fra mine Barndoms Dage,

da jeg med levende Interesse og Tro lyttede til dem, opvakte tidligen hos mig den Idee, at samle en Deel af disse Sagn, inden de ganske forstummede. Tildeels opdraget paa Landet og saaledes vant til at omgaaes med Bønder, blev det mig ei vanskeligt ved flere Fodvandringer, jeg i mine Universitetsferier foretog, at utvide min Sagnkundskab, som jeg siden deels ved at studere Topographier o. s. v., deels ogsaa ved mundtlige Samtaler og Brevvexling har stræbt at fuldstændiggjøre.

Enkelte forskere i det folkloristiske fagmiljøet må ha feiltolket Fayes prosjekt når det antydes at han ved utgivelse av sagnene ønsket å utrydde overtroen. Det må snarere forholde seg slik at han som historiker, prest og oppdrager erkjente at allmenndannelsen truet med å utrydde "disse vidunderlige Toner" fra fortiden. På slutten av sin studenttid i Christiania fra 1823-1828 ble den unge Faye av flere universitetsprofessorer og andre lærde menn oppmuntret til å arbeide videre med sagnsamling. Den kjente biskop, historiker og filolog Peter Erasmus Müller (1776-1834) og dikterhøvdingen Adam Oehlenschläger (1779-1850), som Faye møtte på en studiereise til København høsten 1828 etter anbefaling fra eidsvollsmannen, historikeren og jernverkseieren Jacob Aall (1773-1844) på Nes, har utvilsomt også inspirert Faye både til å skrive *Norges Historie* (1831) og utgi en samling av *Norske Sagn* (1833).

Da Faye var nyutdannet teolog i 1828, valgte han heller å tiltre i en lærerstilling ved Arendals Real- og Middelskole fra 1829-1833 enn i et av de mange kallene som sto ledige i landet på denne tiden. Dette var nok et nøye planlagt valg fra Fayes side. Han kom på denne måten nærmere Jacob Aall og hans rikholdige bibliotek, en lærd samtalepartner og døråpner for kultureliten både i Norge og i utlandet. I en artikkel om Andreas Faye og det nasjonale gjennombrudd i *Aust-Agder-Arv 2003* har jeg også fremhevet at Arendal fremsto som et rikt, pulserende miljø av diktere og intellektuelle rundt 1830, et folkloristisk kraftsentrum, selve arnestedet for det nasjonale gjennombrudd i norsk litteratur.

Faksimile av «Norske Sagn» utgitt i Arendal 1833. Eksemplaret, som er i Aust-Agder-Arkivets eie, inneholder følgende dedikasjon fra Faye: «Hr. Niels Aalholm som et Minde om et behageligt Samvær og Tegn paa Venskab og Agtelse fra forfatteren».

Faye hadde fått sin åndelige veileder i Aall og etablert seg i et rikt kulturelt miljø i sørlandsbyen Arendal. Hans ambisjoner pekte nok på denne tiden mer i retning av en akademisk løpebane enn å bli sogneprest på landet. Sammen med hans brede kontaktflate fra studenttiden i Christiania og den store utenlandsreisen i 1831 var grunnlaget lagt for Fayes sagnsamlingsarbeid. I 1832 gikk Faye ut med subskripsjon-sinnbydelser til den planlagte utgivelsen av sagn og oppfordret forfattere og lærde å sende ham materiale til boken. Blant bidragsyterne og informantene finner vi nasjonale navn som dikteren Henrik Wergeland, professoren Cornelius Enevold Steenbloch, Rudolf Keyser og P. A. Munch, men også navn som S. O. Wolff, C. N. Schwach, W. H. Buch og N. M. Aalholm fra det lokale Arendalsmiljøet.

I tilnærmingen til sagnmaterialet fulgte Faye i grove trekk brødrene Grimms arbeider og i ordningen av sagnene Thieles *Danske Folkesagn* (utgitt 1818-1823). I fortalen beskrev han dette slik:

Med Grundene for sit Valg af Sagn, som Inddeling og andre Smaating vil Forfatteren ei trætte sine Læsere; men kun tilføie, at han har leveret Sagnene, som han har erholdt dem, uden at lægge til eller tage fra og uden Udpyntning.

Da *Norske Sagn* endelig så dagens lys i 1833, fikk boken hard medfart av den unge historikeren Peter Andreas Munch (1810-1863) bl.a. for mangel på stil og vitenskapelighet, en kritikk som har heftet ved Faye helt opp til våre dager. Man kan knapt åpne en lærebok i litteraturhistorie uten å støte på Faye som tørr og kjedelig; han var den første folkeminnesamler i norsk litteratur, men...

Med Munchs anmeldelse var Fayes skjebne som "den evige forløper" beseglet. Anmeldelsen må kunne karakteriseres som et av de mest graverende øksemord på noen norsk forfatter. Den var både usaklig og tendensiøs, hang seg opp i uvesentligheter og skadet Fayes omdømme både som vitenskapsmann og forfatter. Både Faye selv og dikterpresten Simon Olaus Wolff (1796-1859) imøtegikk Munchs anmeldelse på det sterkeste, men til liten nytte. Jeg har i nevnte artikkel i *Aust-Agder-Arv 2003* latt hele Wolffs anti-kritikk trykke som appendiks. Den gir et interessant og unikt innblikk i det intellektuelle motsetningsforholdet som rådet mellom representanter for det kulturelle miljøet i Arendal og intelligentsiaen i Christiania. Arendalsmiljøet følte seg kollektivt støtt av Munchs kritikk av Faye.

Andreas Faye var som nevnt utgiver av sagn, ikke dikter. Både i vitenskapelig og filosofisk tilnærming til sagnmaterialet, og med sine mytologiske, litterære og teologiske kunnskaper hører han med til grunnleggerne av den moderne folkeminnevitenenskapen. Han ble på mange måter forbindelsesleddet mellom den tyske romantikk og det nasjonale gjennombrudds tid i norsk historie.

I artikkelen «Fortelling og foredling. Andreas Faye som romantisk sagnfortolker» i boken *Sagnomsust* (2002) vier professor Arne Bugge Amundsen ved Universitetet i Oslo "den evige forløper" Faye betydelig oppmerksomhet, rehabiliterer ham vitenskapelig der han hører hjemme, som en helhetstenkende romantiker. En bedre attest

enn det som reflekteres i de etterfølgende, riktignok noe løsrevne sitatene fra professor Amundsen, kan vel neppe gis:

Faye visste hva han ville, han hadde begreper for alt sammen, og han var en nasjonal romantiker slik man kunne være det i tiden omkring 1830. Noen stor filosof, dikter eller litterat var han sikkert ikke, og det gjorde han heller ikke krav på å være. Men med sitt forord til sagnsamlingen fra 1833 skrev han seg entydig og systematisk inn i den nasjonale romantikkens trosbekjennelse, og gjorde den til sitt program. (s. 54)

Andreas Faye var ingen Schelling, Steffens eller Oehlenschläger, men han må ha kjent, lest og reflektert over dem alle tre. Faye var historiker, prest og oppdrager, og har latt sitt arbeid med sagnene fortolke gjennom den romantiske oppfatningen av virkeligheten. (s. 54f.)

For Faye fikk det romantiske og vitenskapelige prosjektet et overordnet, samlende fokus, nemlig at sagnsamling var et *moralsk prosjekt*. Sett fra hans perspektiv ga dette hans posisjon som vitenskaper en embetsmannens og geistlighetens selvfølghelighet. Sagnsamling innebar at det nasjonale, det opplysende og det oppdragende befant seg i en harmonisk vekselvirkning. Det var kanskje dette som i 1830-1840-årene gjorde Faye viktig. Han kunne inspirere diktere, formidle kunnskap til utlandet om røsten fra "Bjerglandet", og opplyse folket. Men embetsmannens autoritære tale ble for mange stadig mindre tiltalende - han kunne aldri bli "folkelig", om han var aldri så romantisk. (s. 58)

Og det var nettopp dette moralske prosjektet Andreas Faye brakte med seg inn i seminarsalen på Holt prestegård, da han ble utnevnt som bestyrer og førstelærer på Holt seminar i 1839, det første lærerseminaret for Christiansands Stift.

En studie av informanter fra det upubliserte sagnmaterialet i Fayes samlinger peker i retning av at seminaristene på Holt helt fra oppstarten av seminaret fikk i oppgave å samle inn og skrive ekstemporalstiler med sagn fra sine hjembygder. Å samle sagn ble en del av pedagogikken på seminaret og synes å ha vært en sentral del av dannelsesprosessen i hele Fayes seminarbestyrerperiode fra 1839-1861. Det tegner seg imidlertid to store sagninnsamlingsbølger: 1) Fra opprettelsen av seminaret i 1839 og frem til utgivelsen av den utvidete og trykte 2. utgave av Fayes *Norske Folke-Sagn* i 1844 (gjenutgitt i Norsk Folkeminnelags skrifter nr. 63, Oslo 1948) og 2) Det som må betegnes som det store sagninnsamlingsprosjektet på Holt seminar rundt 1858, da så godt som alle seminaristene leverte bidrag med sagn fra sine hjembygder.

Faye hadde helt sikkert en 3. utgave av Norske folkesagn i tankene, men som både tyngende alder, embetsplikter og andre gjøremål må ha satt en effektiv stopper for. Fayes ånd svevde nok likevel over Holt seminar også etter at han forlot sogneprestembedet i Holt og seminaret for godt i 1861, f.eks. folkløristisk inspirerte personligheter som Jørgen Løvland og Torkell Mauland. Mange av Fayes tidligere seminaris-

ter var inspirert av sagnelskeren og fortsatte sagnsamlingsarbeid også etter at de hadde forlatt seminarsalen, f.eks. den senere folkloristen Johan Theodor Nielsen Storaker (1837-1872), seminarist fra Holt 1857, som Ole Fuglestvedt posthumt ga ut som *Folkesagn fra Lister og Mandals Amt* i 1881, og lærebokforfatteren Lars Martinius Bentsen (1838-1919) som sammen med S. Knutsen og A. Johnsson ga ut *Utvalgte Eventyr og Sagn for Børn* i 1865, 2. opplag 1877 (som også inneholder Faye-sagn).

Mens det på 1820- og 1830-tallet i hovedsak var prester på landet som beskjeftiget seg med innsamling av folkeminner (Faye, Buch, Wolff m.fl.), synes det å skje en dreining over mot at det var seminarister og lærere som mer og mer skulle overta denne rollen fra 1840- og 1850-årene av (Storaker, Bentsen, Mauland m.fl.).

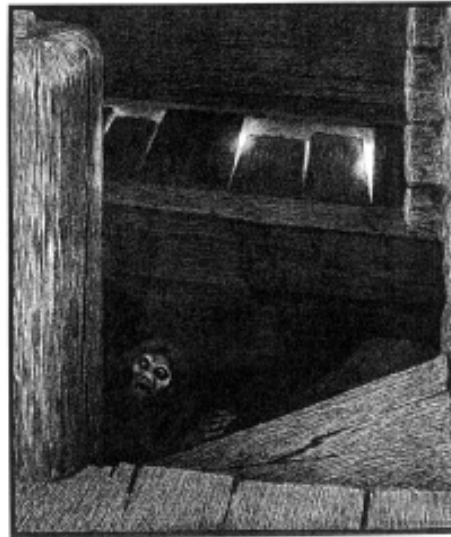
Det er bare få spor etter seminaristenes bidrag i den utvidete og trykte andreutgaven av Fayes sagn fra 1844. Likevel er det verdt å stoppe opp ved to observasjoner jeg har gjort ved sammenligning av det originale sagnmaterialet med Fayes trykte sagnutgaver.

I et brev datert Løvestad 11.06.1841 sendte en J. Johnsen en rekke gode sagnbidrag til Faye "efter opfordring af Ole Torjussen" [Ole Torjussen Øvretvet, født 1823 i Drangedal og seminarist fra Holt 1842]. Johnsens identitet er ukjent, men både sagnene "Brakandalen" og "Fjaagesundkjæmpen", trolig også "Huldre-Gaarde", ble opptatt og trykt av Faye i andreutgaven (1844). Et par av Johnsens øvrige sagn er tatt med i denne bokens utvalg.

I et legg merket "No 24 Enkelte Sagn fra Gjerrestads Sogn" gir seminaristene Halvor Gislesen [Trydal, født 1820 i Gjerstad, seminarist 1841] og Jørgen Haaversen [Langtvet, født 1823 Holt, seminarist 1841] sine kommentarer til Fayes *Norske Sagn* (1833). Det er i den sammenheng interessant at Gislesen i sine kommentarer faktisk blir medinformant til det kjente sagnet om "Pesta i Gjerrestad" i andre-

Th. Kittelsen.

SVARTEDAUEN

BJØRN RINGSTRØMS ANTIKVARIAT
OSLO

Faksimile av Th. Kittelsens bok «Svartedauen».
Omslag til faksimileutgave av Kittelsens original fra
1900; Bjørn Ringstrøms antikvariat, Oslo 1993.

utgaven (1844) og som ikke var med i førsteutgaven (1833), kf. også Theodor Kittelsens illustrasjon i *Svartedauen* (1900).

Som sagt finnes det spredte sagnbidrag fra Holt-seminaristene i hele Fayes bestyrtid, men som når en topp i 1858 med ektemporalstiler fra så godt som alle seminaristene som begynte på Holt dette året. Det virker nesten som de vordende seminarister må ha brukt sommerferien til å nedtegne sagn fra sine hjembygder og spesielt sagn om de underjordiske. Dette må karakteriseres som det store sagninnsamlingsprosjektet på Holt og utgjør også grunnstammen av sagn i denne boken. Andreas Faye hadde selv bundet disse bidragene sammen i et eget hefte merket "No 92 Norske Sagn E", åpenbart med tanke på å klassifisere og eventuelt utgi disse sagnblomstene på et senere tidspunkt.

*

I forkant av en studiereise til Arendal, Holt og Tvedestrand i januar 2004 leste jeg gjennom Fayes trykte og utrykte materiale nok en gang, foretok en geografisk avgrensning til det gamle Christiansands Stift, som i sin tid strakk seg fra Rogaland og til vestre deler av Telemark, og noterte ned henvisninger til sagn fra dette området. Det første som slo meg, var hvor rikt og omfangsrikt sagnmaterialet faktisk var både i de trykte sagnutgavene og i avskriftene i Norsk Folkeminnesamling av det upubliserte materialet i Fayes samlinger på Riksarkivet.

Dette måtte være en gullgrube av sagn sett med lokalhistoriske øyne, tenkte jeg, og overlot derfor notatene til lokalhistoriker Øyvind Bjorvatn for å utveksle synspunkter med ham. Vi hadde en lang og inngående diskusjon om materialet, og han tente nokså omgående på ideen om å gjøre et utvalg av det upubliserte sagnmaterialet og bekle sagnene en noe mer modernisert språkdrakt. Målet var en bokutgivelse med tanke på et allment publikum og spesielt med tilknytning til nettopp dette geografiske området. Og den driftige lokalhistoriker skred straks til verket, gikk opp Fayes fotefar og resultatet er altså blitt til denne spennende sagnsamlingen.

Jeg har i en årrekke arbeidet med en omfattende biografi om Andreas Faye, hans liv og virke. Denne boken med et utvalg av upubliserte sagn fra Fayes samlinger kan på mange måter leses som et delprosjekt i en større biografisk sammenheng, men jeg har først og fremst spilt rollen som idéskaper og tilrettelegger i dette bokprosjektet. Bjorvatns bok kan også ses på som et første steg på veien til å virkeliggjøre en drøm jeg lenge har hatt om en gang å fullføre Fayes store sagnsamlingsprosjekt og utgi en samlet, vitenskapelig 3. utgave av hans sagn både med tidligere trykt og upublisert materiale.

*

Øyvind Bjorvatns utvalg av sagn fra det gamle Christiansands Stift er i hovedsak gjort etter avskriftene i Norsk Folkeminnesamling (NFS) av det upubliserte sagnmaterialet i Andreas Fayes samlinger på Riksarkivet. I det folkløstiske fagmiljøet er det en nokså utbredt skepsis mot å "tukle" med originale sagnoppskrifter. Både ut-

valg av og språklig modernisering av de enkelte sagn hviler helt og holdent på utgivelsen, men er foretatt på fritt grunnlag og etter beste skjønn.

I *Katalog over Avskrifter i Norsk Folkeminneresamling 1946* følger at de aktuelle avskriftene etter Faye ligger i konvolutt nr. 5, 6, 7 og 8. Nummereringen av avskriftene går fra side 1-401. Avskriftene er høyst sannsynlig gjort av den kjente folkloristen Reidar Th. Christiansen (1886-1971), som fra 1920 var førstearkivar ved Norsk Folkeminneresamling, senere professor i folkeminnevitenskap ved Universitetet i Oslo. Han kjente Fayes samlinger til fingerspissene og refererer ofte både til det trykte og utrykte materialet i sine mange artikler, kataloger og vitenskapelige avhandlinger om eventyr og sagn. Som illustrasjon på hvor godt Christiansen kjente Fayes trykte og utrykte materiale, gjengis her følgende utdrag fra en artikkel om «Gårdvette og markavette» i hans bok *Eventyr og sagn*, Oslo 1946, s. 116, som også berører utvalget i denne boken:

I Agderfylkene ser det ut til at nisse-tradisjonen er rikere og fastere, men om en ser på en del eldre oppteignelser, fra 1830-40-årene, i Fayes samlinger, merker en at her, som i Telemark, forestillingen om nissen helt glir sammen med vettene i haugen og de underjordiske. Merkelig er historien om nissen på Reinsfjell i Dypvåg, som satt og spiste med husets folk, uten at de kunne se ham. Fremmedfolk så ham, men snakket de om ham, ble han borte med det samme. Men han hørte til i berget - «i det fjeld hvoraf gaarden har navn, kunde man hver morgen høre ham synge». Han fikk sin mat ved høytider, men ved et vettetre, som på Eikås i Vegårshei, og på

Lærerseminaret holdt til i 2. etg. i hovedbygningen på Holt Prestegård, bak de smårutete vinduene til venstre på bildet.

Åkvåg i Søndeled. De vanlige nissesagn går igjen - han holder igjen høyet, danser i hjel henne som hadde spist opp grauten, fletter manen på hestene og han ser ut som ellers: liten, grå klær, rød lue.

Til utvalget av sagn har lokalhistoriker Øyvind Bjorvatn opplyst både om informant, der denne er kjent, og gitt henvisning til avskriftene i NFS under de enkelte sagn. Bak i boken har han dessuten gitt supplerende opplysninger om de enkelte informanter, og flesteparten av disse har en eller annen tilknytning til Holt seminar fra tiden Faye var seminarbestyrer fra 1839-1861.

Etter sagnene "Om Søren Skive" helt i begynnelsen blir eksempelvis referansen:

Informant: Thormund T. Hammer
Avskrift: NFS Faye s. 1-3

De originale sagnoppskriftene befinner seg i Fayes samlinger på Riksarkivet, privatarkiv nr. 15 Faye, Andreas (RA, Pa 15 Faye) under *Serie: Fe - VI Norsk kulturhistorie og folkløse* (Fe-VI). Etter en gjennomgang av originalene i de aktuelle numrene er jeg kommet til at avskriftene i NFS stammer fra pakke 19 (numrene Fe-VI 10 og Fe-VI 11) og pakke 20 (numrene Fe-VI 12 og Fe-VI 13). På denne bakgrunn har jeg foretatt en sammenligning og grovinndeling av materialet mellom originalene i Pa 15 og avskriftene i NFS:

<i>RA, Pa 15 Faye, pk. 19, Fe-VI 10</i>	NFS Faye s. 1-26
<i>RA, Pa 15 Faye, pk. 19, Fe-VI 11</i>	NFS Faye s. 27-103
<i>RA, Pa 15 Faye, pk. 20, Fe-VI 12</i>	NFS Faye s. 104-292
<i>RA, Pa 15 Faye, pk. 20, Fe-VI 13</i>	NFS Faye s. 293-401

Den originale sagnoppskriften fra Thormund T. Hammer vil man da kunne gjenfinne i Pa 15, pakke 19, nummer Fe-VI 10 som inneholder: *Norske Sagn. En kapsel, indeholdende forskjellige optegnelser og nogle trykte sager*. Ønsker man å gå enda dypere inn i materien, vil man da kunne lete seg frem til Hammers håndskrevne sagnoppskrift som et legg nr. 5 inne i denne kapselen. Slik gjenfinning er ofte en nokså tidkrevende prosess, og det må videre tilføyes at henvisningene til Pa 15 i NFS dessverre også inneholder en del feil og mangler. Ved sammenligning med det originale materialet er heller ikke alt upublisert materiale kommet med i avskrift, f.eks. finnes det i Fe-VI 10 (legg nr. 25) en håndskrevet notisbok på 52 sider skrevet av Halvor Aslaksen, født i Vinje og seminarist fra Holt 1854, proppfull av sagn hovedsakelig fra Telemark. Så for den som leter, vil det fortsatt være mange sagnskatter igjen i Fayes samlinger på Riksarkivet også etter at denne boken er skrevet!

Oslo, 18. mai 2004
JAN FAYE BRAADLAND